

Verdwaald in niemandsland

Frans Groot

Tekening van Otto Dix, die tijdens WO I deel uitmaakte van het Duitse leger. 'Soldatenfriedhof aus dem Ersten Weltkrieg, 1917'

De Eerste Wereldoorlog staat volop in de belangstelling. Tegen het einde van de twintigste eeuw lijken velen op zoek te gaan naar de kenmerken van het moderne tijdvak. Bij het opmaken van de rekening noteren we aan de debetzijde het grootschalige geweld, uitgeoefend met middelen die pas na de tweede industrialisatiegolf van de 19de eeuw binnen het handbereik van de mens kwamen: het machinegeweer, hoog ontwikkelde artillerie, gifgas, vliegtuigen etcetera. De Eerste Wereldoorlog was de eerste proeve van industriële massaslachting in West-Europa en helaas niet de laatste.

De romantrilogie van Pat Barker past in deze hernieuwde belangstelling. Aan de hand van een groepsportret van een aantal Britse officieren beschrijft zij de Britse samenleving in de laatste twee oorlogsjaren.

Frans Groot is verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Hogeschool Rotterdam en Omstreken.

Pat Barker, *Niemandland*, *Het oog in de deur* en *Weg der geesten* (De Geus, Breda 1993-1995) gebonden, prijs deel 1 en 3 39,90, deel 2 f44,90.

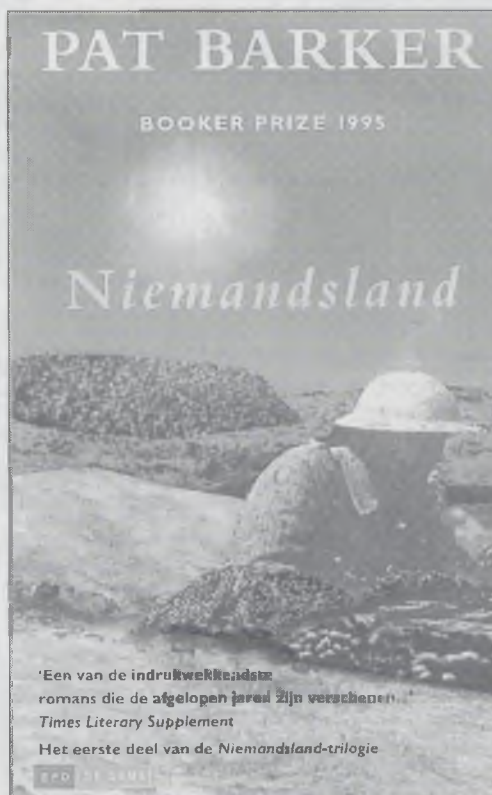
De trilogie verscheen in 1991 bij Viking/Penguin Books Ltd onder de titels *Regeneration*, *The Eye in the Door* en *The Ghost Road*.

Nederlandse vertaling Edith van Dijk.

Ook uitgegeven als Penguinpocket, prijs £6,99.

"It's ungraspable", laat Barker een van de officieren zeggen. "I don't mean you can't grasp it because you haven't been there. I mean, I can't grasp it and I have been there. I can't get my mind round it."

De uitspraak geeft treffend weer wat de Eerste Wereldoorlog met een generatie mannen heeft gedaan. De frontervaringen zijn voor de betrokkenen nauwelijks te doorgronden, laat staan dat anderen ze kunnen bevatten. De soldaten zijn lijdend voorwerp geweest. Zij hebben niet zelf over hun lot kunnen beslissen. Dat maakt hun ervaringen tot een chaotisch, ongrijpbaar geheel. Ze zijn in 'niemandland' geweest: het omgewoelde terrein tussen de loopgraven, waar de machinegeweren van de tegenpartij oppermachtig zijn. Aanvallen is zinloos en toch moet het.

Om het inferno te kunnen doorstaan schakelen de mannen hun verstand en persoonlijkheid uit, depersonaliseren, worden 'niemand'. Psychische verwondingen lopen ze op doordat ze in allerlei beangstigende situaties - bijvoorbeeld tijdens artilleriebombardementen - niet zelf kunnen reageren en handelen en dus aan de goden zijn overgeleverd.

Het niemandland, de schemerzone tussen leven en dood, blijven ze met zich mee dra-

gen.¹ Dat maakt hen ongrijpbaar en onbenaderbaar voor de achterblijvers: "I was born two years ago. In a shell-hole in France", zegt een van de hoofdpersonen.

Een andere wereld

Het interessante van Pat Barkers romantrilogie is dat we deze officieren en soldaten pas ontmoeten op het moment dat zij in Groot-Brittannië zijn teruggekeerd en worstelen met hun frontverleden.

Het verhaal begint in het Schotse ziekenhuis Craiglockhart, waar psychiatrische gevallen zijn verzameld: officieren die niet meer kunnen lopen, die hun eten niet meer binnen kunnen houden of het spreken verleerd zijn. Met termen als 'oorlogsneurose' of 'shell-shock' worden deze aandoeningen in een hokje geplaatst.

De sleutelfiguur is de psychiater en antropoloog William Rivers. Hij is de tolk die het zwijgen probeert te doorbreken en de verwarrende verhaalfarden begrijpelijk maakt. Didactisch gezien is dit een vondst van Barker. Via deze tussenpersoon wordt de oorlogsellende gefilterd en verteerbaar gemaakt. Het probleem met ego-documenten uit de Eerste Wereldoorlog is dat de schrijvers vaak zeer direct en massief schrijven. De registratie van de frontervaringen is dermate overweldigend, dat de lezer de lectuur tijdig terzijde moet leggen om emotionele uitputting te voorkomen.²

Barkers romans werken met kleinere woorden en met tastbare gevoelens. Het gestotter van de patiënten, hun algehele woordeloosheid, hun tics en hun nachtmerries maken beter duidelijk wat de effecten van het oorlogsgeweld op de menselijke psyche zijn dan welke gedetailleerde beschrijving van de gevechten aan de Marne of Somme zou kunnen.

De oorlogsveteranen koesteren een regelrechte haat voor burgers die na het lezen van de dodenlijsten hun krantje dichtvouwen en opgeruimd naar hun werk gaan. De spanning tussen degenen die aan het westelijk front zijn geweest en de thuisblijvers is het centrale thema van de drie romans.

Tussen deze twee werelden in staan de medici van de militaire hospitalen. Hun taak is het de soldaten weer rijp te maken voor het front ('de gehaktmolen'); mensen genezen om ze te laten sterven. Dat had Hippocrates zich toch anders voorgesteld.

Met dit dilemma worstelt William Rivers. Op een gegeven moment is hij getuige van

kleio

nummer 8/96
pagina's 16 en 17

een electroshock-behandeling, uitgevoerd door een collega-arts. Een soldaat die zijn spraak verloren heeft, wordt middels elektroden in de mond en op de keel in één sessie van zijn woordeloosheid 'bevrijd'. Het is niets meer of minder dan een marteling. Aan het eind wordt de compleet afgebrande man gedwongen zijn 'dankbaarheid' te tonen.

Rivers werkt niet met deze Pavlov-methode. Zijn aanpak is aanzienlijk milder en subtieler. Hij probeert verdrongen herinneringen boven tafel te krijgen en de patiënten inzicht te geven in hun ervaringen. En toch vraagt hij zich af of zijn behandeling niet in essentie hetzelfde is als die van zijn collega. Hij ziet de psychische aandoeningen als een laatste redmiddel van de militair om aan het geweld te ontsnappen. Bewijst de arts zijn patiënt dan geen slechte dienst door hem vanachter deze laatste verdedigingslinie weg te halen?

Fact en fiction

Pat Barker (1943) is historica en heeft voor de klas gestaan. Aan de boeken ligt uitgebreid onderzoek ten grondslag. Vooral voor de psychiater Rivers is ze de archieven in gedoken, maar ook andere reële personages en problemen zijn in de romans verwerkt. Bijvoorbeeld de affaire rond de oorlogs-

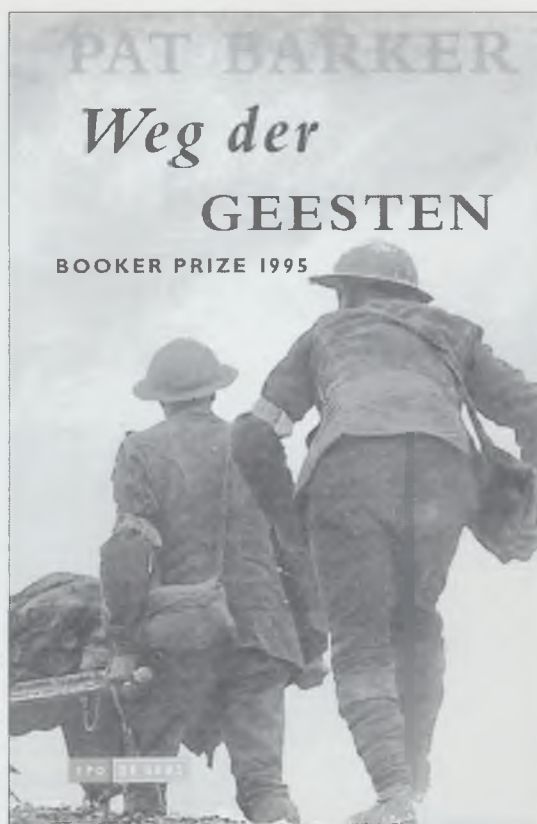
dichter en officier Siegfried Sassoon die een vlammend protest tegen de oorlogvoering liet uitgaan, niet omdat hij pacifist geworden was, maar omdat hij opkwam voor de belangen van zijn manschappen, die in een perspectiefloze slijtageslag werden geofferd aan volstrekt onlogische strategische doeleinden. Sassoon brengt, met eigen goedvinden, een tijd door in de inrichting om uiteindelijk toch weer terug te keren naar het front.³

Het historisch materiaal levert inkijkjes op in een samenleving die volstrekt beheerst wordt door de oorlogvoering. Wat dit betreft is de positie van vrouwen illustratief. Enerzijds is er de zorg of de rouw om de al dan niet gesneuvelde zonen, broers of echtgenoten. Curieus is bijvoorbeeld het bezoek aan spiritistische seances, waar malafide uitbaters de geesten van de gesneuvelden proberen te wekken. Anderzijds hebben vrouwen uit de laagste klassen via haantjes in de oorlogsindustrie mogelijkheden om op de sociale ladder te klimmen.

Overigens blijft de Britse samenleving in Barkers beschrijving een echte klassensamenleving. Vooral in het leger zijn de tegenstellingen nadrukkelijk aanwezig. Arbeidersjongens hebben het moeilijk in het officierscorps, want een officier moet kunnen paardrijden, ook al zal hij in Frankrijk nooit een viervoeter te zien krijgen.

Daarnaast zijn de hysterische uitwassen van de ogenschijnlijk nuchtere Britse samenleving in oorlogstijd erg interessant. Zo wordt bijvoorbeeld een zeer kleine en betrekkelijk ongevaarlijke groep pacifisten, onder wie een aantal vrouwen, keihard vervolgd en storten enkele persorganen zich op een lastercampagne tegen van pro-Duitse sympathieën verdachte homoseksuelen.

Barker geeft volmondig toe dat haar romans een ander genre zijn dan normale historische lectuur. De boeken worden niet gepresenteerd als een feitenrelaas, maar als een uitnodiging aan de

lezer om zich in te leven in dilemma's, de existentiële vraagstukken en de angsten van de jaren 1917 en 1918.

Tegenover de *Volkskrant* verklaarde zij: "Als schrijvers van fictie zeggen dat ze hun verbeelding hebben gebruikt, wordt daar normaal gesproken onder verstaan dat ze alles verzonnen hebben. Maar er is ook een ander soort verbeelding: de verbeelding waarbij je met je voorstellingsvermogen zo diep mogelijk ergens in doordringt, zo diep dat je daadwerkelijk voelt en ziet wat die mensen destijds gevoeld en gezien hebben."⁴

Met understatement en gevoel voor humor weet Barker deze verbeelding op de lezer over te brengen.

Noten

1. Barker maakt o.a. gebruik van het zeer informatieve E.J. Leed, *No man's land. Combat and identity in World war I* (Cambridge 1979).
2. Dat effect heeft op mij althans het lezen van de voortreffelijke compilatie Chrisje Brants, *Een plasje bloed in het zand. Literaire ooggetuigen van de Grote Oorlog* (Balans 1995).
3. Vergelijk Kees van Kemenade, 'Gedichten van war-poets als didactisch hulpmiddel', *Kleio* 1995, nummer 2 p. 16-21.
4. Michel Maas, 'Vechten en sneuvelen om eind te maken aan vechten en sneuvelen', *De Volkskrant* 27-3-1996.

